

Архимандрит Партениј со братството од Бигорскиот манастир

Историскиот развој на црковното пеење во Македонија

Д-р Јане Коцабашија

Карактерот на македонското црковно пеење е зачат уште при првиот допир на словенскиот црковен текст со византиската мелодија, во времето кога солунските браќа Кирил и Методиј се подготвуваат за своите просветителски мисии. Но, стремежи за создавање на сопствено црковно пеење со препознатливи македонски карактеристики можеле да се појават дури во црковно-просветниот период на светите Климент и Наум Охридски. Важен момент во креирањето на посебниот карактер на македонското црковно пеење во овој и во следниот период претставува потпирањето врз сопствената музичка традиција. Народните мелодии воведени и вкоренети во црковно-музичкиот репертоар претставуваат извонредно важен елемент во литургискиот чин, со кој се обезбедува народниот карактер на црковното пеење, а со самото тоа, и привлекување на поголем број верници во богослужбата. Во овој поглед

треба да се нагласи, дека псалтите, кои истовремено се носители и на народната музичка традиција, во црковното пеење внесуваат свежи фолклорни елементи. Тие дури и свесно го нагласувале тој профан македонски призивок во црковното пеење како израз на отпорот спрема грчкиот начин на пеење.

Црковното пеење на територијата на Македонија ќе го продолжи својот развој и во децениите пред и по создавањето на Самоиловото царство и на Охридската Архиепископија. Овој процес ќе продолжи и по пропаста на македонското царство, за време на **Јован Дебарски** (1018-1037), првиот, по сè изгледа, и единствениот охридски Архиепископ во византиската епоха, којшто имал македонско потекло. Во целиот овој просветителски период којшто траел околу еден и половина век, всушност, е започнат и завршен процесот на трансформација на македонското црковно пеење од типично византиско-грчко, во пеење со карактеристики на живата песнопојна традиција на Македонците, и тоа како во поглед на мелодијата, така и во однос на начинот на нејзината изведба и украсувањето на тоновите.

Во периодот по смртта на Јован, по сè изгледа, дека со Охридската Архиепископија раководеле исклучиво епископи Грци - директно поставени од византиската власт, кои со сите сили настојувале во црковната практика да го наметнат грчкиот стил. Со цел да го исфрлат од црквите пеењето на псалтите - Македонци, создадено и издиференцирано како словенско во Климентовиот просветителски период, во македонските храмови биле доведувани диригенти од големите центри на византиската култура. Но, псалтите биле Македонци и, освен грчкиот јазик којшто им бил наметнат, сè друго кај нив си останувало изворно: бојата и поставеноста на гласот, специфичниот македонски начин на украсување на мелодиските тонови и сл.¹

¹ Оттука, посема е разбирлив очајот на охридскиот Архиепископ **Теофилакт** (1091 - ?), кога се жали: „Охридани ја слушаат мојата песна како магарето лирата“. Притоа, очигледно е, дека лирата го претставува грчкиот црковно пеење, а магарето - прстите и тврдоглави македонски верници и псалти, кои ушорно си го поддржуваат своето црковно пеење, создадено врз основа на сопствената песнопојна традиција.

Втемелена врз делото на светите Кирил и Методиј и на нивните ученици светите Климент и Наум, Охридската Архиепископија во текот на своето осумвековно постоење никогаш сосема не го изгубила словенскиот карактер и остана заштитник на црковните и културните традиции на македонскиот народ. Словенскиот карактер на Архиепископијата го штителе и некои архиепископи - Грци, бидејќи само на тој начин можеле да ја одбранат самостојноста на својата Црква, а со тоа и сопствената позиција. Од друга страна, тие биле свесни, дека би биле залудни сите напори за искоренување на црковно-просветното дело на свети Климент, којшто ги проникнувал не само традициите на Охридската Архиепископија, туку и на целокупниот општествен живот на територијата на Македонија. За ова говорат бројни патеписи, од кои може да се извлечат заклучоци за црковното пеење, за фолклорните музички традиции и, воопшто, за културно-просветниот живот во Македонија.² Она што во овие патеписи паѓа в очи, е отпорот на Македонците спрема грчко - византискиот начин на богослужење во храмовите, а врз основа на тоа и да се заклучи, дека црковно-просветниот живот, во овие рамки и црковното пеење на територијата на Македонија, во XIV век сèуште го следи Светиклиментовото предание. Овие драгоцен податоци говорат уверливо и за жиравоста на народните традиции, иако во текот на столетијата по падот на средновековното Самоиловото царство, Македонците живеат непосредно на подрачјето на византискиот државен, правен, судски и војнички систем и во целосен амбиент на византиската култура.

Но, и покрај крајно влошените услови, постојат сведоштва, дека во периодот на византиското владеење во Македонија се создадени голем број црковно-музички ракописи на словенски јазик, од кои до денес се зачувани Битолскиот триод од XII век и Фрагментот од триод од крајот на XIII век, коишто се наоѓаат во софиските библиотеки. Очигледно е дека, судбината на словенските музички ракописи, како и на другите видови културни споменици, создавани на територијата на Македонија, не била секогаш извесна и во духот на космополитските принципи на византиската цивилизација. Постојат сознанија за разнебитување на македонското духовно наследство од страна на грчкото свештенство. Под изговор дека ги уништуваат еретичките книги на богомилите, тие вршеле систематско и безмилосно уништување на црковната литература на словенски јазик. И тоа што се сочувало во македонските манастири поодалечени од големите градови, подоцна ќе биде разнесувано од страна на разни "истражувачи" на словенското културно наследство.

Далеку побројни се зачуваните ракописи на грчки јазик создадени во периодот од XI до XIV век, од кои најголемиот број се чува во Народниот музеј во Охрид. Оваа импозантна збирка на доста стари ракописи со различни типови на грчко писмо, со разновидна ракописна илуминација и со високи достигнувања во уметнички поглед, со литургиски ракописи со служба и житие на свети Климент, со многубројни споменици на омилитичка и хагиографска книжевност, содржи и 14 музички ракописи со нотација од различни системи, почнувајќи од екфонетските знаци до неовизантиските. Сите ракописи се на грчки јазик, потекнуваат од периодот меѓу XI и XIV век и во нив се застапени, речиси, сите фази од развојот на византиската музичка нотација. Ракописот број 58 е единствениот од оваа музичка збирка напишан со неовизантиската нотација, позната и како кукузелова. За македонската музикологија овој ракопис има посебно значење заради фактот, што во него се наоѓаат музички творби од **свети Јован Кукузел**. Според едно народно предание свети Јован Кукузел е роден во с. Церменци - дебарско, а едно анонимно житие од XV век за негово родно место го наведува Драч во денешна Албанија. Како светилник издигнат над целата епоха на источното црковно пеење - од XIV-от, векот во кој се смета дека живеел, па, преку падот на Византиската империја, сè до крајот на XVIII век, на свети Јован Кукузел традицијата му припишува особени заслуги за развојот на црковната музика, онака како што во минатото му се придавале на свети Јован Дамаскин.

За црковното пеење на територијата на Македонија по падот на Константинопол под власта на Османлиите (1453), нема многу податоци, ниту пак се зачувани словенски музички ракописи. Може да се претпостави, дека на црковно-словенски јазик се пеело само во некои пооддалечени селски и манастирски цркви, коишто грчкото свештенство не можело да ги контролира, а во градските цркви (оние коишто не биле претворени во џамии), главно, се пеело на грчки јазик. Но, и во вакви ограничени услови, како што е веќе нагласено, Светиклиментовото предание останало живо во народот. Постојат сведоштва дека македонските православни верници, изнаоѓале разни, по некогаш и невозможни начини да си ја практикуваат богослужбата на народен и црковно-словенски јазик.

Овие и онака тешки услови дополнително се влошиле по укинувањето на Охридската Архиепископија во 1767 година, кога нејзините епархии потпаднале под јурисдикција на Цариградската патријаршија. Со тоа влијанието на грчкото свештенство во градовите на територијата на Македонија се засилило уште повеќе и грчкиот јазик се наметнува како доминантен во сите сфери на општественото живеење, па, така и во црковната богослужба.

² Во овој поглед мошне се илустративни некои делови од патеписот на византискиот писател **Никифор Грегора** (XIV век), кој во 1326 година на пат за Србија се задржал неколку дена во Струмица: "...Утрденга по цел ден патување, стасавме во еден мал град што се крва, така да се рече, над облаците, којшто луѓето од овој крај го викаат Струмица... Овде го празнуваме и светиот Велиден, за жал, не како што сме свикнале да го правиме тоа кај нас, а сепак го прославиме. Овде ги сметаат за глупости сета верска практика, сета ритмувана и хармонизирана музика на светите химни... Но, *гласовите* што се слушаа не беа никако варварски туку хармонични, како напевите миксо-лидски и, ако може да се рече, миксо-фригиски..." (Врз овие гласови за коишто зборува Н. Грегора се пеат голем број македонски народни песни како што се: *Ордан седи на кулата; По друм одам, мајче; Заплаќало е Марионо и рејнаа дружи*. З. М.). "... Ние останавме во ова место цел ден; го празнуваме како што допикува овој празник и направивме малку починка и забава. Од ѕидовите на тврдината ги гледавме во рамнината долу веселбите што се прават при вакви случаи, а нарочито, различните ора што ги играа младите и старите луѓе..."

Во целиот период на Византија без Византија Цариградската патријаршија прави напори да си го возобнови својот раздробен духовен простор. Во оваа смисла - заради постигнување на поголема контрола во практикувањето на црковното пеење, како и заради негово унифицирање на поширокиот источно-православен простор, таа меѓу другото, презема и активности за реформирање на византиското музичко писмо. Така, почнувајќи кон средината на XVIII век, кога Османлиската Империја покажува знаци на внатрешно слабеење, Цариградската патријаршија направи неколку безуспешни обиди за реформирање на неовизантскиот музички систем. Таа сложена задача ќе биде завршена на почетокот на XIX век, во 1814 година, од страна на византиските духовници, познати како тројцата учители: **Хрисант** (+1843), **Григориј** (+1822) и **Хурмузиј** (+1840).

Хрисантовата нотација, како што во научниот свет се нарекува ова новореформирано музичко писмо, претставува синтеза на претходните фази во развојот на византиската невматска нотација и на некои искуства од теоријата на западната музичка нотација. Заради неговите неоспорни предимства во поглед на практичната примена, т.н. нов систем на невматското музичко писмо наиде на широко прифаќање од црковните пејачи на поширокиот балкански простор во XIX век, па така и на територијата на Македонија.

Судејќи според зачуваните музички ракописи, воведувањето на новиот систем на Хрисант во црковната практика на територијата на Македонија во првата половина на XIX век, се остварува, речиси, исклучиво на грчки јазик. Најстариот познат псалтички ракопис со реформираната невматска нотација пронајден на територијата на Македонија, охридскиот Ирмологион од 1818 год., се појавил само четири години по објавувањето на Хрисантовата реформа. И подоцнежните црковно-музички ракописи и печатени книги со хрисантова нотација коишто се појавуваат во македонските црковни простори, се со текстови на грчки јазик. Ваквата ситуација којашто е карактеристична за првата половина на XIX век - период на целосна доминација на грчкиот јазик - започнува да се менува кон средината на истиот век. Во овој период се појавија првите ракописни псалтички со паралелна застапеност на грчкиот и црковно-словенскиот јазик: во почетокот со грчка ортографија, а подоцна со сè позачестена употреба на словенското писмо. Всушност, оваа новосоздадена околност како да ги поттикна преродбенските стремежи на македонските интелектуалци за враќање на црковно-словенскиот јазик во богослужбата и на народниот говор во училиштата, а во тој контекст и за возобновување на Охридската Архиепископија.

Кога станува збор за црковното пеење во Македонија и на поширокиот православен простор во XIX век и за околностите што влијаа врз неговиот развој, треба да се одбележи силното влијание на европската музика и продирањето на веќе европеизираната руска световна и црковна музика, коешто се манифестира преку воведувањето на четиригласни хорски ансамбли во богослужбата. Новиот музички израз во црковното пеење во Македонија имаше и свои приврзеници, од кои најзначаен е **Атанас Бадев** (1860-1908), првиот музички творец образован во духот на европската музика.

Но, и покрај овие влијанија на европската световна и духовна музика во XIX век, благодарение на длабоките милениумски корени на црковното пеење, како и на бројните ракописни и печатени псалтички создавани од македонските црковно-музички творци во периодот на Националната преродба, почнувајќи од средината на XIX век, завршувајќи со периодот помеѓу двете светски војни, црковното пеење на територијата на Македонија ќе остане во духот на Светиклиментовото предание.

Овој вековен развој на црковното пеење на територијата на Македонија, беше прекинат во нејзиниот вардарски дел, непосредно по Првата светска војна, со неговото потпаѓање под српска власт. Политиката на новосоздаденото Кралство на Србите, Хрватите и Словенците, се изрази со строгите забрани на употребата на македонскиот јазик и на печатењето на книги или какви и да било публикации на македонски јазик. Во училиштата беше воведен српскиот јазик, а во црквите, традиционалното црковно пеење беше заменето со српското народно црковно пеење т.н. “мокрањчево пеење”.

Состојбите на планот на црковното пеење нема битно да се изменат и во новосоздадената македонска држава, во 1944 година, во рамките на југословенската федерација. Првите позабележливи раздвижувања на овој план настанаа дури по возобновувањето на автокефалноста на Охридската Архиепископија во лицето на Македонската Православна Црква, кога започнаа истражувањата на македонското црковно пеење и на неговите претставници од минатото. Во овој период пред македонската културна јавност за првпат беа претставени редица црковно-музички дејци од периодот на Националната преродба, како што се: **Димитар Златанов-Градоборски**, **Наум Миладин**, **Јоан Хармосин-Охридски**, **Калистрат Зографски**, **Атанас Бадев**, **Андон Шахпаски**, **Васил Иванов Бојациев** и други.

На прагот на последната деценија од XX век со заживувањето на монаштвото во македонските манастири, коешто се совпадна со почетоците на демократските процеси во Република Македонија, значително се зголеми интересирањето за црковното пеење од старата традиција. Во овој период се појавија и првите изданија на ракописни и печатени псалтиќи создадени на територијата на Македонија во преродбенскиот и подоцнежниот период и прирачници на македонски јазик по теорија и практика на црковното пеење од словенско-византиската традиција, како и низа музички изданија со црковни напеви од старата традиција. Истовремено, во редица манастирски храмови во Република Македонија започна да се практикува ова црковно пеење, со што и симболично беше воспоставена неговата вековна традиција. Во целиот овој период Македонската Православна Црква на разни начини ги подржуваше и поттикнуваше овие иницијативи за реставрација на старото црковно пеење во македонските храмови. Таа определба беше официјализирана со одлуката на Светиот Архиепископски Синод во 2003 година, во образовните институции на Македонската Православна Црква да се воведо изучувањето на теоријата и практиката на црковното пеење од старата традиција.

Скопје
Октомври, 2007

КОРИСТЕНА ЛИТЕРАТУРА

- Алексова, Блага, *Материјална култура на Словените во Македонија*, Словенска писменост, Народен музеј Охрид, 1966.
- Белчовски, Јован, *Охридската архиепископија од основањето до паѓањето на Македонија под турска власт*, Православен богословски факултет „Климент Охридски“, Скопје, 1997.
- Велев, Илија, *Византиско-македонски книжевни врски*, Скопје, 2005.
- Георгиевски, Михаило, *Македонска музика/6*, „Печатените словенски музички (невматски) зборници во Македонија“, Скопје, 1986.
- Димевски, Славко, *Историја на Македонската Православна Црква*, Македонска книга, Скопје, 1989.
- Илиевски, Хр. Петар, *Грчко-словенска културна симбиоза*, Словенска писменост, Народен музеј Охрид, 1966.
- Историја на македонскиот народ*, Македонска книга - Култура - Мисла - Наша книга, Скопје, 1988.
- Конески, Блаже, *Охридска книжевна школа*, Словенска писменост, Народен музеј - Охрид, 1966.
- Коцабашија, Јане, *Теорија и практика на црковното пеење од византиската традиција*, Центар за византолошки студии, Скопје, 2004.
- Мошин, Владимир, *Ракописи на Народниот музеј во Охрид*, Зборник на трудови, Народен музеј во Охрид, Охрид, 1961.
- Ортаков, Драгослав, *Ars nova Macedonica*, Македонска книга, Скопје, 1986.
- Острогорски, Георги, *Историја на Византија*, Наша книга, Скопје, 1992.
- Снегаровъ, И.(ван), *История на Охридската архиепископија- отъ падането и под Турците до нейното унищожение (1494-1767)*, София, 1931.

